

Dr. Málnási Ferenc

Az igricek hagyományától a reneszánsz művészetig

Egy katonaének (In laudem confiniorum – A végek dicsérete)

*Emberségről példát,
Vitézségről formát,
Mindeneknek ők adnak...*

A 2004. év Balassi-émlékév, előtte tisztelgünk két költeményének globális-szemiotikai szövegtani elemzésével.

Balassi Bálint (1554–1594) életműve a magyar nyelvű verset az igricek, a lantosok hagyományából a reneszánsz művészet magaslatára emelte. Legnépszerűbb vitézi költeménye az *Egy katonaének*. Jellegzetesen magyar alkotás, mélyen gyökerezik a kor hazai történelmi valóságában, ugyanakkor az európai humanizmus eszmevilágához kapcsolódó irodalmi alkotás.

1. A szöveg fizikai hordozója (Ve): Nyomtatott versszöveg.

2. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető formai felépítés (Fo): Megszokott központozású, 9 versszakból álló vers, mindenik szakasz 9 sorból áll (más változatban 3 sorból).

3. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető nyelvi-nyelvtani felépítés (Se): A költemény kohézióját itt egy összegezés adja a végvári vitézek életének mindennapjairól.

3.1. A szöveg grammatikai kapcsolatai, többek között a mondatok tartalmi-logikai kapcsolata, a mellérendelő mondatok kötőszó nélküli használata, az egyeztetés adja, valamint a birtokos személyjelek: szüve, kedvéből, homlokán, lováról, mulatások, koporsója, serege... Egy közösség tagjairól, a végvári vitézekről van szó, ezért az igék többes szám harmadik személyűek: viselik, nyargalják, ugrálnak, hadnak, adnak, járnak, vagdalkoznak, futtatnak...

3.2. A szöveg jelentéstani elemei közül említsük meg azokat a szavakat, amelyek behozzák a maguk jelentését a szövegbe, de a szövegtől is kapnak valamilyen árnyalatot, pl. a felsoroláskor: végek, mező, vitézek, lovat, strázsát, palotájok, oskolájuk... Maguk a kulcsszavak is ilyen felsorolás tagjai: végek, vitézek, hírért, névért, tisztességért.

Előfeltevés a költeményben: nincsen szebb a végvári vitézek életénél, mert ők a hazát védik. Ezt próbálja bizonyítani és bizonyítja is a költő.

A költemény címe – a latin cím – a szövegösszefüggés megteremtésének egyik eszköze.

3.3. A szöveg keletkezésének vizsgálata nyomán elmondhatjuk, hogy a végvárak életéről már Tinódi Lantos Sebestyén is énekelt, de elbeszélő költeményekben. A vitézi élet személyes lírai élménye Balassinál jelenik meg először, hiszen

maga is egri vitéz volt. 1589-ben a mindenétől megfosztott költő Lengyelországba kénytelen menekülni, s a távozni készülő Balassi számára a szülőháza most, amikor hazátlanná vált, szépül „édes hazává”, „jó Magyarországgá”. A búcsú, az emlékezés az ihletforrása a versnek. A vitézség és az emberség összekapcsolt kiemelése, amellet, hogy a végvári harcok konkrét emberi gesztusaira utal, egyben szélesebb értelmű is: a „virtus et humanitas” általánosabb érvényű itt; a katonavers az élet mai területén tevékenykedőket is becsületes helytállásra biztatja, a vitézek erre adnak példát. A korabeli európai humanista poézisben az ilyenfajta vitézi ének ismeretlen volt, csak a magyar irodalomban lett (sajnos lehetett!) lírai témává a hazáért és a kereszténységért vívott önfeláldozó harc (Domonkos Péter).

4. A valóságos világdarab, világkép, amely a szövegben megjelenik (Re): Balassi saját életpasztyalata alapján sorolja fel a végváriak életének kellemes és kellemetlen epizódjait. A kezdő sorokban emlegetett virág, madárdal, az életének teret engedő gyönyörűség (mint a korabeli festményeken!), az ajándékozó ég a zárlatban Istenné magasztosul. S az áldó Isten is természeti hasonlatba, a gyümölcsfa képébe oldva jelenik meg, közvetítve a reneszánsz művész világképét is. Különös líraisággal nyomatékosítja ezt a merész metafora az utolsó előtti strófában, eufemisztikusan sejtetve az élet körforgását: „Sok vad s madár gyomra, gyakran koporsója vitézül holt testöknek.”

Milyen sorok segítenek az olvasónak kialakítani egy mentális képet (ReIm) erről a világról?

I. Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?

II. ...jókedvűből is vitéz próbálni indul.

III. Az párduckáppákkal, fényes sisakokkal szép mindenik.

IV. ...csataviseléssel mindenik lankadt s fáradt.

V. Az jó hírért névért s az szép tisztességért ők mindent hátra hadnak.

VI. Sok vérben ferteztvén, arcul reá térvén űzöt sokszor megvernek.

VII. Csátán való éhség, szomjúság, nagy hévség s fáradság mulatások.

VIII. Sok vad s madár gyomra, gyakran koporsója vitézül holt testöknek.

IX. Ó, végbelieknek, ifjú vitézeknek dicséretes serege! Áldjon Isten mezőkbe!

A hatodik szakasz a magyar harcmodor klasszikus, tömör, epigrammatikus megfogalmazása:

„Ellenséget látván, örömmel kiáltván ők kópiákat törnek,

S ha súlyosan vagyon az dolog harcokon, szólítatlan megtérnek.”

Szakmailag, katonailag és művészileg egyaránt annyira tökéletes, tömör strófát e témáról azóta sem alkotott senki. Először a kiáltás! Feltűnik az ellenség: roham, rajta, előre! Reá, reá! Jézus! Egyberoppan a két sereg. Kópiákat törnek. Az ellenség nyomása azonban nagy. Lassan szorítják, szorongatják a magyar lovasokat. Ekkor a huszárok „szólítatlan megtérnek”, mint a honfoglalás óta mindig, egy jeladás, egy összenézés, és már fordul is a csapat, vágat visszafelé. Menekül?! Az ellenség győzelemittasan veti utánuk magát, de ekkor a huszárok erélyes rántással megfordítják a lovukat, és szembeállnak a meghökkent üldözőkkel: „Sok vérben ferteztvén, arcul reá térvén űzöt sokszor megvernek” (Nemeskürty István).

Aztán a sajnálatos katonahalál, a harcterek temetetlen halottai, s a hullákból lakmározó vadak s madarak...

5. A szöveg típusa: magyar nyelvű, régies, írott, érzelmkifejező, felhívó, művészi, szépirodalmi szöveg.

6. A szöveg stílusa szépirodalmi.

6.1. A szöveg írásjeleinek nincs stílusértéke.

6.2. A szöveg hangjainak stílusformáló szerepe a rímekben valósul meg: a verssorok rímei: a a b / c c b / d d b. A kilenc szakasz 6 6 7 szótagos, kétütemű sorokra tagolódik. Ez a Balassi-strófa.

6.3. A szöveg szavainak stílusértéke. A szavak elsődleges, szótári jelentésükben szerepelnek, de ehhez járul még a szövegösszefüggésből adódó, az érzelmi-hangulati többletjelentés, s ezáltal válik hitelessé az olvasók számára is az a kép, amelyet a költő a vitézek életéről fest. Az igék érzékeltetik a mozgást, a tevékenységet, magát az élet sokoldalúságát, egyúttal élénkítik a stílust: *szól, ad, indul, öl, fog, vitézkedik, lecsordul, viselik, nyargalják, nézik, ugrálnak, leszáll...*

Balassi két szép hasonlatot is belefűz a szövegébe:

„Midőn mint jó sólymok mezőn széllal járnak...”

„Mint sok fát gyümölcsrel sok jó szerencsékkel áldjon Isten mezőkbe!”

Az első hasonlat egy metaforát is magában rejt: *sólymok*; ugyancsak metafora a *palotájok, oskolájuk, mulatások* szavak is. Halmozással mutatja be a költő a vitézeket: *párduckápákkal, fényes sisakokkal, forgókkal* szép mindenik; *széllal járnak, vagdalkoznak, futtatnak; az széles mező, liget, erdő* a pihenőhelyük, csatán való *éhség, szomjúság* nagy *bévség* s *fáradság* a vitézek számára mulatság (paradoxonok).

Költői kérdéssel indul a vers – a válasz reá: maga a költemény!

6.4. A szöveg mondatainak stílusértéke: A vers kérdő mondattal indul, folytatódik kijelentő mondatokkal, az utolsó sor pedig felkiáltó/felszólító mondat.

A költemény a párhuzamos/ellentétes szerkesztés remeke: az első, az ötödik és a kilencedik szakasz közrezárja a második, a harmadik, a negyedik, valamint a hatodik, a hetedik és a nyolcadik szakaszokat, s ezek a közrezárt szakaszok a vitézi életet rajzolják.

6.5. A szöveg stílusértékét az igék túlsúlya dönti el: verbális stílusú, a szöveg maga a költő egyenes beszédével indul, de átcsap szabad függő beszédbe.

Legszebb katonaéneünk szabályos, szép felépítése a reneszánsz épületek tiszta szimmetriájára emlékeztet.

Hogy Júliára találja, így köszöne néki...

*Júlia két szemem,
Olthatatlan szemem,
Végzetlen szerelmem;*

Kosztolányi Dezső írta Balassi Bálintról: „Ha közelebből is meg akarunk ismerkedni nagyságos és vitézlő, gyarmati és kékkői báró Balassa Bálinttal, akkor mindössze egy korabeli festményre vagyunk utalva. A festmény a Balassák alsóhracábi

kastélyában lették meg. Mint »ezred-kapitányt« ábrázolja őt. Délceg főrangú úr áll itt, teljes harci díszben. Hidegnek és nyugodtnak látszik, egyáltalán nem érzélgősnek [...] Arca fehér. Szénfekete bajusz fut vastag, érzéki ajka fölött. Gyapjas körhaj övedzi fejét. Szemében tűz lobog, de ez a tűz nem melegít. Az orr hosszú, ívelt. Skófiummal varrt, prémmel bélelt mente lóg daliás válláról, csattal összeakasztva, láttatva a zsinóros zekét, az arany-övet, a kardot, melynek markolatján közönyösen pihen gyűrűs balja, míg jobbjá a buzogányt emeli s a tollas süveget...”

Költőnk egyik legnépszerűbb szerelmi költeménye a *Hogy Júliára találá...* című.

1. A szöveg fizikai hordozója (Ve): Nyomtatott versszöveg.

2. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető formai felépítés (Fo): hat versszak, két-két sor, 15-15 szótagosak. Hárompilléres szerkezet: népies megszólítás – a költő és Júlia – udvarlás. Minden versszak vallomással indul, köszöntéssel, jókívánssal és óhajjal zárul (az utolsó kivétel). Két rész: az első öt versszak és a hatodik versszak első sora a költő szövege, az utolsó sor pedig Júlia mosolya – elutasító magatartása – non verbális/nem nyelvi „beszéde”.

3. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető nyelvi jelentéstani felépítés (Se): A szöveget összetartó erő: vallomás Júliának.

3.1. A szöveg grammatikai kapcsolatait az alany és állítmány egyezése, a birtokos személyjelek: *szerelmem, lelkem, boldogsága, rózsám, szerelmedben, Júliám* biztosítják. A kohéziót az utalás: *ez világ, így köszönék*.

3.2. A szöveg jelentéstani elemei közül a felsorolásokat, a kulcsszavakat említhetjük: *szerelmem, lelkem, szívem kívánsága, palotám, fejedelmem, Júliám...*

A költemény címe felidéző voltával az egész szövegre utal, egybefogja azt. Jellemző a vers kezdő formulája: *Egészséggel édes lelkem!* és a záróformula: *Idvez légy!*

3.3. A szöveg létrejöttének vizsgálata: Egy „kapu közben” való váratlan találkozás Losonczy Annával adja az alkalmat a költő számára, hogy ezt a véletlen találkozást, a köszönés semmitmondó szavait is udvarlássá tudja változtatni. A költemény Balassi monológja Júlia előtt.

A szöveg intertextuális kapcsolatai: a lovagi költészet (trubadúr líra): *térdet, fejet neki bajték*; a népköltészet: *kis violám, édes lelkem*; a keleti, török költészet: *szemöldök fekete széne, jóillatú piros rózsám* motívumai.

4. A szövegben kifejezésre jutó valóságos világdarab (Re): Balassi a szerelmes lovag, Júlia az úrnő. A költő szerelmet vall, mire Júlia csak elmosolyodik, ez a mosoly jelzi a kettőjük közötti távolságot. A helyzet és a vallomás alapján az olvasóban kialakulhat egy mentális kép (ReIm), amelyhez egyéni élmények is társul(hat)nak.

5. A szövegtípus: magyar nyelvű, régies, írott, érzelmkifejező, szépirodalmi szöveg.

6. A szöveg stílusa: szépirodalmi, népies és reneszánsz keveréke.

6.1. A szöveg írásjeleinek nincs stílusértéke.

6.2. A szöveg sok / hangot tartalmazó szavai lággyá, kellemessé teszik a vallomást. Stílusértékű az alliteráció is: *szemöldök fekete széne, szeme, szerelmedben, szép szerelmem*. A verssorok rímrei: a a; de belső rímek is szépítik a verset: nekem – szerelme,

énneltem – lelke, vidámsága – kívánsága. A költemény verselése magyaros, ütemhangsúlyos, 4/4 – ösi nyolcas.

6.3. A szöveg szavainak stílusértékét az elsődleges jelentés, a szótári jelentés mellett a másodlagos, az érzelmi-hangulati többletjelentés adja: *szép szerelmem, édes lelke, szívem vidámsága, illatos rózsám, áldomása...* Balassi igéi közül az *állasz, fel-támad, él* történetet kifejező igék mellett az ötödik szakaszban a *meggyúlt, óhaj, légy* igék szerepelnek, s a hatodik versszakban a *köszönék, hajtéke, mosolyodék* cselekvést jelentő igék zárják a verset.

Melléknévvvel társított főnevek jellemzik Júliát: *szép szerelmem, édes lelke, bús szívem, édes kívánság, minden boldogság, drágalátos palotám, jó illatú piros rózsám, gyönyörű szép kis violám*. A második és harmadik szakasz metaforák áradata, ezek elemei: a lelki élet értékei: *szívem vidámsága, lelke édes kívánsága, boldogsága*; a reneszánsz főúri világ részei: *drágalátos palotám, jó illatú piros rózsám, szép kis violám*; a női test szépségei: *szemlédék fekete széne, szem*; és egyéb értékek: *nap fénye, szemem fénye, életem reménye*. Micsoda bókók! Perzsel a vágy valamennyiben, s e vágy hőfokát, mértékét, s Júlia szépségét mérik ezek a gyönyörű szóképek. A mértékegységek: a világ, a boldogság, a nap ragyogása. A *szívem, lelke, szerelmem, én fejedelmem* metaforák jelzik a költő túlradó szerelmét. Az ötödik szakasz egyben összefoglalása is az első négy versszaknak, ezt párosítja a költő egy vallási himnuszról kölcsönzött kifejezéssel: *idvez légy!*, s a sort egy újabb világi értékkel – *fejedelmem* –, metaforával koronázza meg.

6.4. A szöveg mondatainak stílusértékéről: Balassi ötször és ötféle módon köszönti Júliát, és minden köszöntés csak ürügy arra, hogy újabb bókokat mondjon formailag kijelentő, de tartalmilag felkiáltó mondatokkal.

6.5. A szöveg stílusértéke: az igéi és névszói állítmányok egymást változtatják, így a szöveg stílusa verbális és nominális is. A költő egyenes beszéde az utolsó szakaszban vált át függő beszédbe.

Balassi Bálint a reneszánsz ember öntudatosságával a szerelmet az emberi élet egyik legszebb értékének tekintette, így kap kiemelkedő jelentőséget költészetében ez a szép emberi érzés. Gerézy Rabán mondta: „Szinte állandóan az egymást kergető és keresztező indulatok, feszültségek, letörések, szerelmek és izzó dühök viharában élt a költő. S ezek a folyvást lobogó tüzek életét ugyan fölégették, költészetének azonban legbensőbb, elsődleges ösztönzői, táplálói voltak.”

Felhasznált irodalom:

Balázs Géza: *Szövegtani gyakorlatok, vázlatok, tanulmányok*. Budapest, 1994, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Domonkos Péter: *Irodalom I. a négy- és hatosztályos középiskolák számára*. Budapest, 1998, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Nemeskürty István: *Diák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig*. Budapest, 1983, Gondolat.

Petőfi S. János – Bácsi János – Benkes Zsuzsa – Vass László: *Szövegten és verselemzés*. Budapest, 1993, Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda.

Szabó Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Budapest, 1988, Tankönyvkiadó.

Szigeti József (szerk.): *Balassi Bálint összes versei és Szép magyar komédiája*. Bukarest, 1965, Ifjúsági Könyvkiadó.